

„...Apró elvtárs nagy helyesléssel nyilatkozott azokról a lépésekről, amelyeket a szovjet delegáció tett a legfelső szintű tanácskozás megnyitásán Párizsban. Apró elvtárs elmondta, hogy véleménye szerint a tanácskozás ilyen kimenetele (értsd: annak meghiúsulása – P.P.) sokkal eredményesebb a béke ügye számára, mint a vég nélküli deklarációk a tanácskozás folyamán (értsd: ha egyáltalán lezajlott volna – P.P.) és az újságírók által többé-kevésbé okosan megírt cikkek a tanácskozás befejezése után (értsd: miket írtak volna, ha az mégis lezajlik – P.P.). Jelenleg, Apró elvtárs szavai szerint, az egész világ számára világos egy dolog, hogy a szocialista tábor katonai tekintetben erősebb a kapitalistánál, és hogy az idő a szocializmusnak dolgozik. Apró elvtárs ezeket a tényezőket sokkal hatalmasabb eszköznek tekinti a háború szítóinak megfékezésére.”

Hagyjuk nyitva azt a kérdést, hogy a magyar politikus tényleges gondolkodását mennyiben tükrözték-e szavak, de egy bizonyos: azok aligha adják vissza a reálfolyamatokat. És ugyanezt kell elmondanunk azokról a szavairól is, amelyekkel a magyar társadalom véleményét fogalmazza meg: „a magyar nép a maga általános tömegében nyugodtan fogadta a csúcstalálkozóknak az amerikai hibájából történt meghiúsulásáról szóló hírt.” A téma lezárásában bukkan fel reális elem: „...az országban nem tapasztalható nagymértékben az élelmiszereknek a lakosság által történő intenzív felvásárlása, és többé-kevésbé kedvező a helyzet a takarékbetétekkel is.”

Dobi István az Elnöki Tanács elnökeként is őrizhetett még egy s más hajdan volt paraszti életének világából. Nem cifrázta az ügyet semmivel, egyszerűen csupán azt tudakolta: „hogyan lőtték le az amerikai hírszerző repülőgépet első lövésre.” (254.)

A korabeli magyar szellemi, kulturális életet irányító Szirmai István Apró Antaltól eltérően „árnyaltabban” látta a magyar társadalom reakcióját. Szerinte „az ipari dolgozók túlnyomó többsége és a dolgozó parasztság helyeselte a szovjet kormányfő, Ny. Sz. Hruscsov elvtárs határozott fellépését az Amerikai Egyesült Államok agresszív tetteivel szemben. Az értelmiség körében a legfelső szintű konferenciának az imperialisták által néhány napra történt félbeszakítása (*sic!*) zavarodottságot, néhol pánikot váltott ki.” (88. sz. 256.)

Az elmondottak a kötet tartalmát, gazdagságát remélhetőleg érzékeltetik, ám messze nem merítik ki.

Fentebb arról írtunk, hogy mily nehéz lesz a kutatóknak a dolga, ha ebben a letűnt világban jól akar tájékozódni. Most mégis azzal zárjuk sorainkat, hogy — mutatis mutandis — ebből a múltból (kicszerűlődték bár az előjelek, merőben más lett az ország szövetségi rendszere) ma és a jövőben is van még bőven mit leküzdenünk.

Mindez pedig bizony a történész nézőpontjának szerves része kell legyen. Különben történelem helyett csak egy történetet ír. Olyat, amellyel sikert ugyan arathat, valójában azonban még karcolni sem képes a múlt valóságát.

Pritz Pál

SZABÓ ISTVÁN ÉLETÚTJA NÁDUDVARTÓL NÁDUDVARIG

Szerkesztette: Romsics Ignác

Osiris Kiadó, 2012 208 o.

Romsics Ignác szeret kirándulni. Ez az állítás — egy recenzió nyitó mondatként — első pillantásra meghökkentőnek tűnhet. A jelen esetben természetesen arra utal, hogy publikációi alapján elmondható, kutatóként időről-időre szívesen mozdul ki a politika- és eszmetörténet világából, s tesz kirándulásokat például a magyar agrármúlt irányába. Ezt az érdeklődését az utóbbi években immáron két könyv is bizonyítja, s ezek ráadásul össze is függnék egymással.

2009 őszén jelent meg Romsics Ignác szerkesztésében a „Csonka Mihály élete és világképe” című könyv, amelyben egy 1875 és 1964 között élt, 70 holdas kiskunhalasi tanyásgazda önéletrajzi feljegyzéseiből, néprajzi megfigyeléseiből állított össze válogatást. Ez a munka a birtokos parasztság tradicionális életformájába, gondolkodásába enged bepillantást. 2012-ben ismét szerkesztőként jegyzett egy kötetet: „Szabó István életútja Nádudvartól Nádudvarig”. Két főhőséről így vall Romsics Ignác: „Csonka Mihállyal sohasem találkoztam, életregényét tőlem függetlenül papírra vetett írásai alapján állítottam össze több mint húsz évvel a halála után. Szabó Istvánt az 1970-es és 1980-as években többször láttam a tévében, ám személyesen csak 2008-ban ismertük meg egymást. Ezt követő alkalmi beszélgetéseink során többször felmerült, hogy érdemes lenne nem mindennapi életpályáját valamilyen formában rögzíteni, s ezzel megőrizni az utókor számára. Ezt fő-

leg én szorgalmaztam. Úgy gondoltam, hogy a különböző alkalmakkor adott hosszabb-rövidebb korábbi interjúi, melyeket részben ismertem, együttesen sem pótolhatják a visszatekintésnek azt a részletesebb és strukturáltabb változatát, amit egy életútinterjú jelent. Az olvasó lényegében ennek a többrészes életútinterjúnak a szerkesztett, stilizált s így végül önéletrajzzá, illetve visszaemlékezéssé alakult változatát tartja kezében.” (199.)

Az 1924-ben, a Hortobágy-melléki Nádudvaron született Szabó István visszaemlékezéseinek első néhány fejezete tulajdonképpen párhuzamos történet Csonka Mihályéval. Azzal a különbséggel, hogy a nádudvari társadalom összetételéből adódóan a nincstelen, illetve kisbirtokos falusi rétegek életébe is betekintést nyerhet az olvasó. A két életút 1949 után, a kollektivizálás következtében válik el. Ezt az időszakot jól jellemzi Rákosi híres korabeli mondása: kényszeríteni kell a parasztot, hogy többet áldozzon a szocializmus építéséért. Közismert, hogy az erőltetett iparfejlesztést célzó sztálini minta értelmében a mezőgazdaság „belső gyarmattá” vált. A beszolgáltatási és adórendszeren keresztül intenzív jövedelemkivonás folyt az ágazatból, s ezzel egyidejűleg szintén szovjet mintára megindult a kuláknak bélyegzett jómódú birtokos parasztság, a falusi elit felszámolása. Az egyre súlyosbodó terhek közepette sok parasztcsalád került kényszerű választás elé: ipar vagy a termelészövetkezet. Szabó István nem az ipart választotta, hanem 1951-ben belépett a Vörös Csillag Tsz-be. A kulákként megbélyegzett, valójában a kétkezi munkától még el nem szakadt parasztpolgár típusát megtestesítő Csonka Mihály számára sem egyik, sem másik lehetőség nem jöhetett szóba. Az ipari munkavállaláshoz már túl öreg volt, a tsz-nek viszont kulák nem lehetett tagja. A falusi osztályharc jegyében éppen ezt a gazdálkodói öntudattal és önálló egzisztenciával rendelkező maga-ura paraszti réteget akarták eltüntetni a falusi társadalomból. Ennek érdekében igen széles eszköztárat alkalmaztak, aminek eredményeként néhány év alatt több tízezer kulákgazdaság szűnt meg. Az így kieső jelentős árumennyiséget először a közép- és kisparasztságtól próbálta kiperéselni a kommunista párt. Kevésbé közismert, hogy amikor a kisebb parasztgazdaságok teljesítőképessége is csökkent, akkor az újonnan szervezett termelészövetkezeti csoportokra került a sor. A sztálini kolhoz-modellből importált ún. maradék-elv révén az állami érdekek érvényesülése megelőzte a tagságét, ami annyit jelentet, hogy a tsz bevételeiből először az állami kötelezettségeket (adó, beszolgáltatás, hitel-törlesztés) kellett teljesíteni, s a tagságnak csak abból lehetett osztani, ami ezek után megmaradt. Ráadásul a kolhoz-minta szerint a tagság évente csak egyszer, a zárszámadáskor jutott jövedelemhez, aminek színvonalát egyáltalán nem lehetett előre tervezni az állami elvonás miatt. Ezzel még a szegényparasztság azon rétegeit is maga ellen fordította a hatalom, amelyek cselédként, vagy éppen summásként, részes aratóként hozzászoktak ahhoz, hogy egy nagyüzem bérmunkásaként dolgozzanak, de ahhoz már nem, hogy ilyen kiszámíthatatlan bérezésben részesüljenek.

Nem volt könnyű helyzetben tehát Szabó István, amikor 1952-ben, huszonnyolc évesen megválasztották tsz-elnökké. A zsámbéki tsz-elnökképző akadémián fontos tudnivalókkal vértették fel a szocialista mezőgazdaságról, de azt már saját kútfőből kellett kitalálnia, hogyan lehet a magyar viszonyoktól idegen kolhoz-formát működőképessé tenni. A fő gondot náluk is a munkaegyelem jelentette. 1952/53 fordulójára már olyan katasztrofális helyzet alakult ki, hogy kénytelenek voltak feleleveníteni egy a hivatalos ideológia által elmaradott, feudális módszernek tartott, ámde annál hatékonyabb munkadíjazási formát, a részes művelést. Így emlékezett erre vissza Szabó István: „A hatékonyság mérésére és növelésére alkalmatlan, merev munkaegységrendszer problémái indítottak bennünket arra, hogy finomítsunk ösztönzőinken. 1953 elején, tehát még Nagy Imre kormányalakítása előtt bevezettük a részesművelést. Az ötlet Kacsó Sándoré volt, de a járási és megyei pártszerveknél nekem kellett tartani a hátam érte. Mit jelentett ez? Tulajdonképpen semmi igazán újat, inkább a régi részesművelés felelevenítését az új körülmények között. Vegyük például a kukorica művelését. Addig brigádok kapálták a táblákat anélkül, hogy a kapálás minőségét akár egyedenként, akár brigádonként bárki számba vette volna. Az új rendszerben a téesz gondoskodott a szántásról és a vetésről, majd a kapálást és a behordást az egyes családok vagy rokonsági csoportok végezték az általuk igényelt és kapott területen. Akkor és annyiszor kapáltak, amikor és ahányszor akartak. Viszont bármilyen volt a termés, annak 20 százaléka illette őket a munkaegységen felül. Addig csak akkor fogtak a kapáláshoz, ha az utolsó, a leglustább brigádtag is feltűnt a láthatáron. Mostanól napfelkeltétől a mezőn voltak, és senkire sem vártak. Amennyire lehetett, más növények esetében is ezt a módszert alkalmaztuk. Cukorrépából például 10 százalék volt a részesedés, a lucernát harmadába, a fűvet felébe kaszálhatták. Ez a módszer nem csak a pártbizottságnak nem tetszett; eleinte a parasztok is bizalmatlanul fogadták. Hitték is, meg nem is, hogy jövedelmük egy része közvetlenül a munkájuk minőségétől függ. [...] Az első

évi betakarítás után aztán mindenki a rendszer lelkes hívévé vált. Mi pedig ahol csak lehetett, mindenhol alkalmaztuk. Még az állatgondozóknál is olyanképpen, hogy részesedtek mondjuk a kifejt tejből és a világra segített borjúból, malacokból. A pártszervek nehezebben adták be a derekukat. Néhányan éveig a szememre hányták: Szabó Pista szétméri a közöst, pedig milyen nehezen is léptek be a parasztok a szövetkezetbe.” (59–61.)

Ennek az érdekeltségi rendszernek nagy szerepe volt abban, hogy a nádudvari Vörös Csillag Tsz túlélte mind az 1953-as, mind az 1956-os felbomlási hullámot. A hozzájuk hasonlóan továbbműködő tsz-ek szinte mindegyike jelentősen módosított a szovjet kolhozformán. Az agrárpolitika országos vezetői közül többen is voltak, akik felfigyeltek ezekre a kezdeményezéseire. Erdei Ferenc, Fehér Lajos már 1954-ben is azt hangoztatta nem kell félni a tsz-ek szocialista jellegét ezektől a helyi megoldásoktól. A pártvezetés azonban csak 1956 után lett fogadó kész érvelésükre. A hiányzó politikai legitimitációt életszínvonal-politikával pótolni igyekvő Kádár-kormányának elemi érdeke volt az agrártermelőkkel való kiegyezés. Ebben a légkörben a tsz-ek is nagyobb szabadságot kaptak, hogy a helyi adottságok és a tagság igényei szerint alakítsák működésüket.

Nem véletlenül volt kíváncsi a pártközpont Mezőgazdasági Osztálya élére kinevezett, Fehér Lajos a nádudvari tsz-re. 1957–58 telén egy debreceni értekezlet után ellátogatott Nádudvarra is. „A délutánt lényegében együtt töltöttük.” – emlékezett vissza Szabó István. „Mindent megnézett, de főleg a részesművelés és az érdekelte, hogy miből hány százalékot kapnak a tagok. Írt, mint az istennyi-la, aztán elviharzott. Ekkortól tegeződöttünk.” (76.o.) Szabó István valószínűsíti, hogy ennek a látogatásnak köze lehetett ahhoz, hogy 1958-ban a tsz főagronómusával, Kacsó Sándorral megosztva — többek között éppen a sikeres bérezési rendszerük miatt — Kossuth-díjat kapott.

Amikor a kollektivizálás 1958. decemberi újraindítását követően újra súlyos gazdasági és társadalmi problémák jelentkeztek vidéken, a kádári vezetésnek döntenie kellett hogyan kezeli ezt a helyzetet. Sztálinista módon, még több erőszak alkalmazásával, vagy teret enged a Fehér Lajos-féle csoport javaslatainak, s átmenetileg engedélyezi a kolhoz-formától eltérő megoldások alkalmazását a tsz-ekben. Az a tény, hogy 1960. január közepén menesztették a dogmatikus nézeteket valló Dögei Imre földművelésügyi minisztert, s a helyére Losonczi Pál barcsi tsz-elnök került, egyértelművé tette, hogy Kádár felvállalta a Fehér Lajos által javasolt problémakezelést. Ezt természetesen nem verték nagy dobra, az új miniszter időről-időre miniszteri utasításokban foglalta össze, melyek azok a munkadíjazási és munkaszervezeti megoldások, amelyek nem voltak benne ugyan az érvényes jogi szabályozásban, de alkalmazásukat a minisztérium javasolja.

A Fehér Lajos körül formálódó agrár-lobbi mindent megtett azért, hogy egyrészt tudatosítsa a termelőszövetkezeti vezetőkkel az új lehetőségeket, másrészt pedig, hogy meggyőzze a helyi párt- és tanácsi vezetőket e pragmatikus, ámde a sztálini mintától eltérő agrárpolitika helyességéről. Különösen aktív volt e téren Erdei Ferenc, akinek igen kiterjedt kapcsolatrendszere volt vidéken. Szabó István néhány évvel ezelőtt egy interjúban a következőket mesélte nekem ezzel kapcsolatban: „Erdei járta az országot, kétszer nálunk is járt. [...] volt egy csomó téeszelnök, akikkel tartotta a kapcsolatot. Volt olyan is, hogy elvitt magával egy másik téeszbe, látogatóba, pl. Sármellékre is. [...] Ezeket a szakmai kirándulásokon megtapasztaltam, hogy Erdei szót tudott érteni az okos és a buta parasztokkal, ugyanúgy ahogy a kutatókkal és az egyetemi tanárokkal is. Erdeit mindenütt elfogadták, de nem azért mert hatalmas volt, neki nem volt hatalmas, hanem azért, mert neki önsúlya volt.”

Az agrárlobbi tagjai azonban az 1960-as évek elejétől más irányban is keresték a kiutat. Ismerve a fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokban zajló folyamatokat, jól tudták, hogy pusztán a kisparaszti gazdaságok eszköz- és állatállományának koncentrációjától nem fog bekövetkezni az a termelésnövekedés, ami a növekvő városi lakosság igényeinek kielégítéséhez kellett. Sikertelenül meggyőzni a politikai vezetést, hogy engedélyezze a fejlett nyugati termelési technológia megvásárlását. A Bábolnai Állami Gazdaság honosította meg Magyarországon elsőként az NSZK-ból megvásárolt iparszerű tojás- és baromfi-hús-termelést, majd rendszergazdaként hozzákezdett, hogy más, kevésbé tőkeerős gazdaságoknak is átadja a rendszert.

Mindezzel párhuzamosan az amerikai mezőgazdaság eredményeit is kezdték megismerni idehaza. Az Erdei Ferenc mind MTA főtitkárként, mind az Agrárgazdasági Kutató Intézet igazgatójaként sokat tett ennek érdekében. A gyakorló gazdasági vezetők viszont Jugoszláviába látogatva győződhetek meg arról, hogy az amerikai technológiát alkalmazó kombinátokban a hazainál mennyivel magasabbak voltak a terményeredmények. Szabó István így elevenítette fel a jugoszláv mezőgazdaságról szerzett tapasztalatait: „Valósággal letaglózott, amit ott láttam és hallottam. Addig azt gondoltam, hogy arra, amit mi Nádudvaron csinálunk, valóban büszkék lehetünk.

Tito Jugoszláviájában azonban rá kellett döbennem, hogy távolról sem mi vagyunk a Janik. Sőt valójában minden eredményünk ellenére le vagyunk maradva. [...] Jugoszláviai és nyugat-európai útjaim döntő szerepet játszottak abban, hogy minden hazai eredményünk ellenére egyáltalán nem éreztem úgy, hogy hátradó lehetek, és megpihenhetek a babérjaimon. Éppen ellenkezőleg, a külföldön látottak arra sarkalltak, hogy amit lehet, itthon, nálunk is meghonosítsak az ottani technológiákból. S ezzel nemcsak én voltam így, hanem lényegében a Fehér Lajoshoz kötődő agrárlobbi minden tagja.” (132.,135.)

A nyugati tudás-transzfer, a különböző hazai érdekeltségi megoldásokkal és a háztáji gazdálkodás liberalizálásával együtt hamarosan érezette hatását a termelési eredményekben. Az 1960-as évek közepére megszűnt a kenyérgabona és a húsimport. Ezzel olyan adu került az agrárlobbi kezébe, amelynek segítségével egyre több beruházást tudott kiharcolni. Sikerült elérni a mezőgazdasági felvásárlási árak emelését, a tsz-eknél a kollektivizálás miatt felhalmozódott hitelek elengedését, s azt is, hogy felszámolják végre a sztálini rendszerből örökölt gépállomások rendszerét. Számos tekintetben enyhült a mezőgazdaság alárendelt, „belső gyarmat” szerepe, s egyidejűleg jogilag is sikerült megerősíteni a kolhoz-modelltől eltérő szövetkezeti kezdeményezéseket. Az évtized második felében tehát példátlan sikersorozatot könyvelhetett el az agrárlobbi. Ezt a folyamatot a termelészövetkezeti érdekképviselet létrehozása tetőzte be. Érdekes módon maga Szabó István nem nagyon hitt eleinte benne, de Fehér Lajos érvelése őt is meggyőzte. Így idézte fel az érdekképviseleti szervezet létrehozását: „A Termelészövetkezetek Országos Tanácsa [...] az ereje és hatalma teljében lévő Fehér Lajos és Erdei találmánya volt, [...] Ezt azzal a céllal kezdeményezte Fehér, hogy a szövetkezeteknek, és révükön az egész agrárágazatnak legyen egy állandó érdekvédelmi szerve. Az elgondolás nagyon jól illeszkedett Nyers Rezső és társai mechanizmuskonceptiójához, amelynek a gazdaságirányítás szorosan vett reformján túl eredetileg az érdekek megjelenítésének intézményesítése is részét képezte. [...] Lassan aztán megértettem, hogy az egész a párt egyeduralmának a korlátozására irányul. Hadd legyen a tanácsoknak, a szakszervezetnek és más érdekképviseleteknek is valami szerepe a döntéshozatalban! Ne a párt mondjon meg mindent, legyenek ellensúlyai! S mivel a mezőgazdaságban semmi ilyen nem volt, ezért találták ki ezt az új szervezetet. És hogy valóban hatékony ellensúly lehessen minden szinten, területileg felépülő országos szervezetként képzelték el. Összesen félszáz — meggyőzően minimálisan egy, de a nagyobb megyékben akár két vagy három — területi bizottság felállítását tervezték külön irodákkal, Volgákkal, titkárokkal és titkárnőkkel, hogy a megyei pártbizottságok se felfalni, se eljelentékteleníteni ne tudják őket.” (98.)

A TOT alakuló kongresszusára 1967. április 20–22-én a Parlamentben, a régi Felsőház tanácskozótérjében került sor. Fehér Lajos végig kézben tartotta az előkészületeket. Az új szervezet élére Szabó Istvánt javasolta, aki ekkorra már nemcsak tsz-elnökként szerzett országos ismertséget, hanem a politikai elitnek is tagja lett. Országgyűlési képviselővé 1958-ban, a párt Központi Bizottságának tagjává 1962-ben, az Elnöki Tanács tagjává 1966-ban választották meg először. A TOT vezetőségének névsorát Szabó Istvánnal egyeztetette, aki így idézte ezt fel: „Lajos ragaszkodott hozzá, s ezzel én is egyetértettem, hogy az elnökség tagjai ne kimustrált emberek, hanem sikeres, és lehetőleg valamennyire már ismert téeszelnökök legyenek. Olyanok, akik már mutattak valamit magukból. Miniszterek és állami cégek igazgatói nem ülhetnek be akadékoskodni és pöffeszkedni.” (100.)

Fehér Lajos ötlete volt az is, hogy a kongresszuson a nyitó előadást az új mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter, Dimény Imre tartsa, a zárszót pedig a régi szövetséges, Erdei Ferenc. Erdei zárszavára négy évtized elteltével is szinte szó szerint emlékezett a TOT elnökévé megválasztott Szabó István. „És akkor ezen a kongresszuson Erdei kimondott egy nagyon fontos, akkoriban igazán páratlanul fontos dolgot! Azt, hogy a magyar parasztság hozta létre és alakította olyanná a téeszeket, hogy azokban jól érezhesse magát! Szó szerint azt mondta, hogy a párt- és az állami vezetés ehhez igazodott! Nem fordítva! Olyan agrárpolitikát alakított ki, amelyik rugalmasan alkalmazkodott a magyar adottságokhoz és a lehetőségeinkhez. Ez nagyon nagydolog volt, és ez önbizalmat is adott nekünk, parasztoknak!

Erdei mindig azt hangoztatta, hogy a szövetkezeteknek, és a téeszeknek is nagyon sok változata lehetséges és sokféle megoldás lehet jó! Nem szabad mindent egy kaptafára csinálni, és az jó dolog, hogy végül aztán minden másként alakult, mint ahogyan eredetileg elképzeltük! Szó szerint azt mondta, hogy az eredmény a nép 'kollektív alkotása'.”

Habár az egypártrendszerben az érdekek nyílt ütköztetésére és képviseletére nem volt lehetőség, mégis nagy jelentősége volt a területi szövetségek és a TOT létrehozásának. Azzal, hogy

az agrárlobbi eljutott az érdekhálózattól az intézményesülésig, az addigi, zömmel informális érdekvégyesítési csatornák mellé újabb, immár törvényileg garantált lehetőségek nyíltak meg. Az már kérdés, hogy mikor milyen sikerrel lehetett ezeket kihasználni. A kezdeti nehézségeket sem hallgatta el Szabó István: „Az 1967-es szövetkezeti törvény kimondta, hogy a TOT beleegyezése nélkül egyetlen állami szerv sem hozhat fontos döntéseket a termelősövetkezeteket érintő ügyekben. Minden minket érintő kérdésben ki kellett kérni a véleményünket, és ha az illetékes miniszterrel nem értettünk egyet, akkor a kormány elé kellett terjeszteni a vitás kérdést. Az első hónapokban, sőt években ennek ellenére sem engem, sem a szervezetünket nem vették komolyan. Nemcsak egy miniszter vagy miniszterhelyettes, gyakran még egy főosztályvezető sem hívott vissza. Én azonban erőszakos voltam, s ha valaki nem akart telefonon szóba állni velem, elmentem hozzá személyesen. Mint téveszelnök és a TOT elnöke. A harmadik és a negyedik évre aztán megváltozott a helyzet. Akkor már mindenki visszahívott, még Timár Mátyás miniszterelnök-helyettes és a Gazdasági Bizottság, majd a Magyar Nemzeti Bank elnöke is. Kikönyököltük, igen, ez a pontos fogalmazás, kikönyököltük magunknak a hatalmat. [...] Az V. kerületi fiúk [...] megtanulták, hogy a Szabó Pistát vissza kell hívni.” (103.)

A TOT elnöki posztja mellett Szabó István mindvégig tsz-elnök maradt Nádudvaron. Ahhoz, hogy mindkét feladatkört sikerrel tudja vinni, kiváló munkatársakat gyűjtött maga köré. A könyvben részletesen be is mutatja mind a két csapatát. Mint már említettem a mezőgazdasági modernizáció terén az állami gazdaságoké volt a kezdeményező szerep. A baromfi után a kukoricatermesztésben is meghonosították az iparszerű termelést. A Bábolnai Állami Gazdaság 1969-ben vásárolta meg az első John Deere gépsorokat. Egy-egy gépsor többek között traktorból, mélyszántó ekéből, tárcsából, fotocellával és vetésellenőrző monitorral felszerelt 12 soros vetőgépből, sorközművelő kultivátorból, permetezőgépből és kombájnókból állt. Ennek a vásárlásnak a szimbolikus jelentőségét egyik beszélgetésünk során Szabó István így fogalmazta meg: „Azt sokan tudták, és közülük többen ki is mondták, hogy nincs értelmes magyarázat arra, miért terem a magyar földön fele annyi kukorica mint, az amerikai. Voltak is aztán kísérletek a vetőmagcsere-re, próbálgattak mindenféle vetési módszert, de nem mentünk igazán ötről a hatra. Burgert zsenialitása abban volt, hogy kimondta: mindent, az egész termelési folyamat minden elemét egyszerűre kell megvenni és átültetni a mi viszonyaink közé, ráadásul a legfejlettebbet, a legsikeresebbet, az amerikai, Iowa államból. Kapott is érte hideget-meleget, de meg tudta győzni azokat, akiknek az engedélye kellett az egészhez. De amikor jó tíz év alatt megduplázódott a kukorica átlagtermése, akkor ezzel már nem lehetett vitatkozni!”

A versenyszellem által hajtva a nádudvari tsz-elnök Fehér Lajos és Dimény Imre segítségével kiharcolta, hogy olyan devizahitelhez juthasson, mint Bábolna. Ennek az volt a lényege, hogy az állam által devizában nyújtott hitel segítségével az adott vállalat korszerű, modern gépeket, technológiákat és know-how-t tudott vásárolni Nyugatról, s a hitelt csak később, a többletermék exportjából kellett visszafizetni. A nádudvari tsz is a világhírű John Deere céggel vette fel a kapcsolatot, de hamar kiderült, hogy egyedül túl kicsi egy ilyen üzletkötéshez. Ezért 1972 őszén 8 környékbeli tsz-el együtt megalakították a máig működő Kukorica és Iparinövény Termelési Együttműködést (a továbbiakban: KITE). A termelést 1973-ban kezdték, 16 komplett gépsorral és 10 300 hektár kukorica, majd 5500 hektár cukorrépa területtel. Az első évben 30%-os hektáronkénti terméshozadékot értek el az országos átlaghoz képest, így egyre több gazdaság szerette volna csatlakozni a termelési rendszerhez. 1974-ben közel 200-ra nőtt a KITE tagszövetkezeteinek száma. Mivel a terméshozadék és a későbbiekben is folytatódott, így az eredetileg öt évre kapott devizahitelt négy év alatt visszafizették.

A nádudvari példa a mezőgazdasági modernizáció egyik meghatározó sajátosságára mutat rá. Magyarországon az új termelési eljárások kimunkálását és elterjesztését, általában az innovációs központ szerepkört nem egy állami főhatóság monopolizálta, hanem ez a tevékenység az állami gazdaságokhoz és néhány innovatív, tőkeerős tsz-hez kötődött, amelyek aztán rendszergazdaként horizontálisan terjesztették ki a modernizációs kapacitásuk hatósugarát. Ez a tényező még inkább felértékelődött, amikor a reformellenes erők támadásba lendültek a 70-es években. A tsz-ek a reformpárti és a reformot ellenző erők politikai küzdelmének célkeresztjébe kerültek. Ismeretes, hogy ez a konfliktus, a moszkvai nyomásnak is köszönhetően, az agrárlobbi vezetőinek (Fehér Lajos, Dimény Imre) és fő szövetségeseinek (Nyers Rezső, Fock Jenő) menesztésével ért véget.

Szabó István is Romsics Ignáccal folytatott beszélgetései során többször utalt arra, hogy mindez mennyire rontotta a lobbizási pozícióit. Ugyanakkor hozzátette azt is, hogy a modernizáció

folymata nem szakadt meg. Így fejezte ezt ki: „A nehézségek és problémák ellenére a Fehér Lajos névvel fémjelezhető agrárpolitika a 70-es évek második felében és a 80-as években is tovább élt. Bíráltak bennünket sok mindenért, de az idő kerekét nem lehetett visszafelé forgatni. Néhány téveszelnök börtönbe került, kissé csökkentek a felvásárlási árak, de alapvető változtatások nem történtek. A magyar mezőgazdaság regenerálódása folytatódott, és ennek legfőbb patrónusa maga Kádár volt. Bármit gondolt is Fehér, az Öreg nem jószántából, hanem kényszerből vált meg a reformerektől, és csak az alkalomra várt, hogy a moszkovita dogmatisták között szétcsaphasson. [...] 1978-ban aztán Kádár nemcsak KB-titkári posztjától fosztotta meg /Biszkú Bélát/, hanem az egyszerű KB-tagságtól is.” (114.)

Kádárnak az agrárpolitika formálódásában betöltött szerepét így összegezte Szabó István: „A mezőgazdasághoz Kádár valójában nem értett. Azt azonban látta, hogy az 1950-es évektől elterően kenyérből, húsból, tejből és gyümölcsből egyaránt elegendő mennyiség állt rendelkezésre, sőt kemény valutáért exportálni is tudtunk. [...] az 1970-es évektől feleslegeink jelentős részét Nyugaton és a harmadik világban értékesítettük. Ez is tetszett neki, mert így szabadabbnak érezhette magát. És mindezt viszonylag kis ráfordítással értük el. A háztáji gazdaságokba például semmit sem kellett beruházni. Az ipar esetében azonban más volt a helyzet. [...] Úgyhogy Kádár mellét dagasztotta a büszkeség, ha nyugati vendégeit a magyar mezőgazdaság fellegváraiban kísérgethette, és sikereiről beszélhetett. Valahogy az volt a benyomásom, hogy a nagybetűs eszmében, amelynek fiatalon a szolgálatába állt, az 1960-as évek elejétől már nem hitt. Kifelé mondta azt az ideológiai dumát, amit elvártak tőle, a valóságban pedig csinálta azt, amit az ország érdekében csinálhatott. [...] Hivatalosan építettük a szocializmust, a gyakorlatban pedig egyre nagyobb teret engedtünk a piacnak, a magánérdekeknek és a magánkezdeményezéseknek. E téren és az agrárérdekek védelmében sokszor elmentünk a falig, és olykor a zsarolás eszközeitől sem riadtunk vissza. Mindezt azonban nem azzal a céllal tettük, hogy a rendszert megdöntsük, hanem azzal, hogy megjavítsuk.” (114.)

A megértésre és nem ítélezésre törekvő történész érdeme, hogy a pártállami rendszer leg-sikeresebb parasztemberét, magas pozíciókhoz jutott lobbistáját úgy tudta megszólaltatni, hogy nemcsak a sikerekről, hanem a kudarcokról is nyíltan vallott. Ez a sajátos beszélgetős könyv kötet értékes hozzájárulása a közelmúlt megismeréséhez, s remélhetőleg elősegíti a fekete-fehér megítélésektől való elmozdulást. Legalább a szakmai körökben...

Varga Zsuzsanna

Ilko-Sascha Kowalczyk

STASI KONKRET

Überwachung und Repression in der DDR.

Verlag C. H. Beck, München 2013. 427 o.

KONKRÉT STASI

Megfigyelés és elnyomás az NDK-ban

A recenzió tárgyát képező kötet a keletnémet állambiztonsági szolgálat — közismert nevén a Stasi — történetének a legújabb kutatási eredményeken alapuló monografikus feldolgozását tűzte ki céljául. A könyv szerzője, Ilko-Sascha Kowalczyk több éve a BStU (Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik) Stasi-Unterlagen-Behörde kutatási osztályának projektvezetője, számos tanulmány és önálló kötet szerzője.

Az imponáló terjedelmű kötet logikus felépítésű: az előszót követő hat fejezetből áll, melyek még további alfejezetekre tagolódnak. Az első fejezet a „Titkosrendőrség és kommunizmus” címet kapta. A második világháború befejezését követően Németország területét a szövetségesek megszállási övezetekre osztották. A Vörös Hadsereg által megszállt területeken a társadalmi és a gazdasági élet radikális átalakítására került sor, mely a szovjet típusú rendszer kiépítését eredményezte. A diktatúrához vezető út első lépéseként a szovjet katonai igazgatás (SMAD) felügyelete és hathatós segítségével vezető pozíciókat biztosítottak Németország Kommunista Pártja (KPD), majd — a Németország Szociáldemokrata Pártjával (SPD) való 1946. április 21–22-én egyesülés után — Németország Szocialista Egységpártja (NSZEP) részére. Ezzel egyidejűleg el-